

ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها

سید علی حسینی، فاطمه بابائی^۲

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۲/۰۷

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۳/۲۱

چکیده

حسابداران مسئول تهیه صورت‌های مالی که نشان دهنده عملکرد واحد تجاری است، هستند. بنابراین پایبندی آنها به اصول اخلاقی برای جامعه بسیار مهم است. در کشورهای اسلامی حسابداران علاوه بر رعایت اصول اخلاقی تدوین شده توسط فدراسیون بین‌المللی حسابداران (IFAC) بایستی به اصول اخلاقی سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOIFI) نیز پایبند باشند. آموزش اخلاق، آینده حرفه حسابداری را تضمین می‌کند و اطمینان می‌دهد که حسابداری نقش تاریخی خود را در جهت شکوفایی اقتصاد و پیشرفت جامعه به طور اثربخش ادامه می‌دهد. همچنین آموزش ارزش‌های اسلامی در حسابداری باعث نهادینه شدن رفتار اخلاقی در دانشجویان می‌شود و آنها را برای مواجهه موثر با چالش‌های اخلاقی در محیط کار آماده می‌کند. در ایران، حتی پس از رسوایی‌های حسابداری اوایل دهه ۲۰۰۰ میلادی که منجر به توجه بیشتر دانشگاه‌ها و نهادهای حرفه‌ای به موضوع آموزش اخلاق در حسابداری شد و نیز علیرغم تلاش‌های اخیر کشورهای اسلامی برای آموزش ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی دانشگاه‌ها، هنوز تغییرات قابل ملاحظه‌ای برای گنجاندن اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری صورت نگرفته است. بنابراین هدف پژوهش حاضر واکاوی نظری ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها است.

واژه‌های کلیدی: اخلاق، آموزش اخلاق، تولکیت، طبقه بندی بوم، ارزش‌های اسلامی.

طبقه‌بندی موضوعی: M41

DOI: 10.22051/ijar.2019.24928.1494

^۱ استادیار گروه حسابداری دانشگاه الزهراء (س)، نویسنده مسئول، (a.hosseini@alzahra.ac.ir)

^۲ مربی گروه حسابداری دانشگاه پیام نور، (f.babaei87@gmail)

مقدمه

حسابداری نقش مهمی در جامعه ایفا می‌کند و تصمیمات حسابداران بر رفاه و زندگی مردم تأثیرگذار است (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳). حسابداران تعهداتی نسبت به سهامداران، اعتباردهندگان، کارکنان، تامین کنندگان، دولت، حرفه حسابداری و عموم مردم دارند و باید به مسئولیت حرفه ای خود در حسابداری پایبند باشند. بنابراین، اخلاق، روشی برای جلب اعتماد جامعه نسبت به حرفه حسابداری است (مهدی خو و ختانلو، ۲۰۱۲). اخلاق حسابداری برای حسابداران حرفه ای و کسانی که به خدمات حسابداری تکیه دارند، اهمیت زیادی دارد و حرفه حسابداری باید اصول اخلاقی و قوانینی را تدوین نمایند که اعضای آن را ملزم به رعایت سطحی از خویشتنداری که ماورای الزامات قانونی و مقرراتی است، نماید (سرلک، ۱۳۸۷). پس از رسوایی‌های بزرگ شرکت‌ها در طول دهه ۱۹۸۰ و نیز اوایل دهه ۲۰۰۰ که منجر به زیان‌های کلان تعداد زیادی از سرمایه‌گذاران شد، موضوع اخلاق در کسب و کار و حرفه حسابداری مورد توجه قرار گرفت (دلپورتس و همکاران، ۲۰۱۴). وقوع این رسوایی‌ها دانشگاهیان، شاغلان حرفه و بسیاری دیگر را به سمت تمرکز بر مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران و عوامل فردی و سازمانی موثر بر آن سوق داد (کاستا و همکاران، ۲۰۱۶)، زیرا تمرکز صرف بر آموزش دروس فنی و بی توجهی به آموزش اخلاق در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها موجب می‌شود دانشجویانی تربیت شوند که صلاحیت لازم را برای کسب اعتماد جامعه ندارند (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳). به عبارتی، وقوع رسوایی‌های اخیر حسابداری در آمریکا منجر به توجه بیشتر به ضرورت آموزش اخلاق در حسابداری شد (فیشر و همکاران، ۲۰۰۷).

نهادهای حرفه ای حسابداری همچون انجمن حسابداری آمریکا^۱ (AAA)، انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی^۲ (AACSB)، کمیسیون تغییر در آموزش حسابداری^۳ (AECC)، کمیسیون ملی گزارشگری مالی متقربانه^۴ (NCFRR)، انجمن حسابداران مدیریت^۵ (IMA)، انجمن ملی هیئت‌های ایالتی حسابداری^۶ (NASBA) و انجمن حسابداران رسمی آمریکا^۷ (AICPA)، طی این سال‌ها همانند دانشگاه‌ها با یادآوری رسوایی‌های مالی شرکت‌های انرون و ورلد کام بر لزوم گنجاندن درس اخلاق در برنامه درسی تأکید نمودند (اندرسون و کلم، ۲۰۱۸). بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که اقدامات متقربانه در زمینه فعالیت‌های حسابداری

نشان دهنده شکست آموزش حسابداری در تربیت حسابداران اخلاق مدار است. بنابراین دانشگاه‌ها نقش مهمی در پرورش حسابداران حرفه‌ای در حوزه‌های مورد نیاز صنعت دارند. در حال حاضر، دانشگاه‌ها و نهادهای حرفه‌ای تلاش‌های فراوانی را برای بهبود رفتار اخلاقی دانشجویان حسابداری در سطح ملی و بین‌المللی انجام داده‌اند. این نشان می‌دهد که مسائل اخلاقی در حسابداری شرکت‌ها و تجارت جهانی نیازمند توجه ویژه از سوی نهادهای ذیصلاح قانونی در حسابداری یا سازمان‌های متصدی آموزش است (جوهراری و همکاران، ۲۰۱۶).

در دین اسلام نیز باید و نبایدهای ارزشی حاکم بر رفتار انسان مشخص شده و اخلاق به عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از دین به شمار می‌آید. حسابداران مسلمان علاوه بر پایبندی به اخلاق حرفه‌ای بایستی از اصول شریعت نیز پیروی نمایند. در کشورهای اسلامی، حسابداری باید بتواند به کاربران مسلمان و نیز به جامعه اسلامی نسبت به انطباق عملیات واحد تجاری با اصول شریعت اطمینان دهد. به عبارتی، حسابداران نه تنها باید به هیئت مدیره پاسخگو باشند، بلکه در صورت غفلت از وظیفه خود، در جهان آخرت نیز پاسخگو خواهند بود (آلنی و آلنی، ۲۰۱۲). بنابراین باید ساز و کارهای لازم جهت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی به دانشجویان حسابداری در دانشگاه‌ها فراهم شود تا به آنها در اتخاذ تصمیمات درست و اخلاقی در آینده کمک شود. مطابق با آنچه که تا اینجا گفته شد، هدف این پژوهش واکاوی نظری ابعاد مختلف ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در دانشگاه‌ها است.

آموزش اخلاق در حسابداری

اخلاق ضابطه رفتاری است که در زندگی همه افراد اعمال می‌شود و به درستی یا نادرستی اعمال می‌پردازد (کی سو و وی گانت، ۱۹۹۸). آموزش اخلاق در حسابداری بسیار مهم است. هدف از آموزش اخلاق در حسابداری تقویت قدرت ابتکار و مهارت‌های دانشجویان در رابطه با مسائل اخلاقی است تا قادر به اتخاذ تصمیمات منطقی و برخورد صحیح با چالش‌های اخلاقی محیط کسب کار باشند (آلم، ۱۹۹۸). در دهه ۱۹۶۰ گرایش علم اقتصاد به پذیرش نظریه‌هایی با زیربنای منافع شخصی، منجر به آن شد که فرض منافع شخصی در آموزش، به دانشجویان القا نماید که سرانجام در محیط کارشان تصمیم‌گیری در جهت منافع شخصیشان پذیرفته و قابل پیش‌بینی است. هر چند فرض نشأت گرفتن تمام رفتارها از حداکثر کردن ثروت شخصی،

فرض جامعی درباره طبیعت انسان نیست، اما چنین فرضی سنگ زیرین بسیاری از نظریه‌های گذشته و امروز اقتصاد است و رد آن به سادگی توجیه پذیر نیست. بنابراین ضرورت دارد تا اخلاق و مکاتب اخلاقی مختلف برای آشناسازی دانشجویان با دیدگاه‌های متفاوت با نظریه منافع شخصی به آنان آموزش داده شود (ثقفی و همکاران، ۱۳۸۹).

هیئت استانداردهای بین‌المللی آموزش حسابداری^۸ (IAESB) و هیئت مستقل تدوین استاندارد فدراسیون بین‌المللی حسابداران^۹ (IFAC) در سال ۲۰۰۶ مقاله اطلاعاتی^{۱۰} (IP) تحت عنوان «رویکردهای توسعه و حفظ ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاق در برنامه‌های آموزش حسابداری» منتشر نمودند. مقاله اطلاعاتی (IP) با استفاده از یافته‌های یک پروژه تحقیقاتی است که شامل تحقیقات گسترده در زمینه مبانی نظری، نظرسنجی آنلاین از نهادهای عضو فدراسیون بین‌المللی حسابداران (IFAC) و سایر ذینفعان و همچنین مصاحبه‌های فردی و گروهی با ۱۱۳ نفر در سطح بین‌المللی می‌باشد. از آنجا که این پروژه تحقیقاتی به عنوان مبنایی برای تدوین «بیانیه رویه آموزش بین‌المللی»^{۱۱} (IEPS) مورد استفاده قرار گرفت، آن را «رویکردهای توسعه و حفظ ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاق در برنامه‌های آموزش حسابداری» نیز می‌نامند. بیانیه رویه آموزش بین‌المللی (IEPS) که در سپتامبر ۲۰۰۶ در قالب پیش‌نویس منتشر شد، بر اساس پذیرش چارچوب آموزش اخلاق^{۱۲} (EEF) انعطاف پذیر است و جهت خدمت به اعضای فدراسیون بین‌المللی حسابداران (IFAC) در توسعه و حفظ ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاق در برنامه‌های آموزش حسابداری طراحی شده است. چارچوب آموزش اخلاق (EEF) شامل یک زنجیره یادگیری چهار مرحله‌ای است که هر مرحله نشان‌دهنده یک هدف کلیدی و متمایز برای آموزش اخلاق است. این مراحل به ترتیب شامل دانش، حساسیت، قضاوت و رفتار اخلاقی می‌باشند. مراحل چهارگانه تصمیم‌گیری و رفتار اخلاقی که نخستین بار توسط رست (۱۹۸۶) مطرح گردید در نگاره ۱ تشریح شده است.

نگاره (۱): تعریف مراحل چارچوب آموزش اخلاق (EEF)

هدف	مراحل چارچوب آموزش اخلاق (EEF)
ایجاد هوش اخلاقی از طریق دستیابی به دانش لازم در مفاهیم و نظریات اخلاقی مرتبط با کار حسابداران	دانش اخلاقی
حساس کردن دانشجویان به مسائل و خطرات اخلاقی مرتبط با فعالیت‌های حسابداری	حساسیت اخلاقی
ادغام دانش اخلاقی با حساسیت اخلاقی به منظور افزایش توانمندی در قضاوت و تصمیمات اخلاقی	قضاوت اخلاقی
درک شرایط سازمانی و شغلی جهت ارتقای قابلیت‌های فردی جهت تبدیل دانش و حساسیت اخلاقی به رفتار اخلاقی	رفتار اخلاقی

منبع: کوپر و همکاران (۲۰۰۸)

چارچوب آموزش اخلاق (EEF) بر توسعه دانش و حساسیت اخلاقی در مراحل اولیه برنامه تحصیلی و قبل از ورود دانشجویان و حسابداران حرفه‌ای به فرایند قضاوت اخلاقی و تصمیم‌گیری تأکید دارد و ساختار انعطاف‌پذیری را برای تدوین برنامه آموزش اخلاق موسسات آموزشی ارائه می‌دهد. همچنین چارچوب آموزش اخلاق (EEF) از طریق آموزش اخلاق، میزان تعهد حسابداران جهت داشتن رفتار اخلاقی پس از دوره تحصیل را تقویت می‌کند. یکی از نتایج مهم این پروژه تحقیقاتی، تدوین بسته آموزش اخلاق (تولکیت^{۱۳}) جهت پشتیبانی از بیانیه رویه آموزش بین‌المللی (IEPS) است. تولکیت به عنوان ابزاری برای تشویق و کمک به مربیان حسابداری و اعضای فدراسیون بین‌المللی حسابداران (IFAC) برای اجرای برنامه‌های آموزش اخلاقی تدوین شده است. تولکیت شامل طرح درس، مطالب آموزشی، مطالعات موردی و کلیپ‌های ویدئویی در رابطه با آموزش مسائل اخلاقی است.

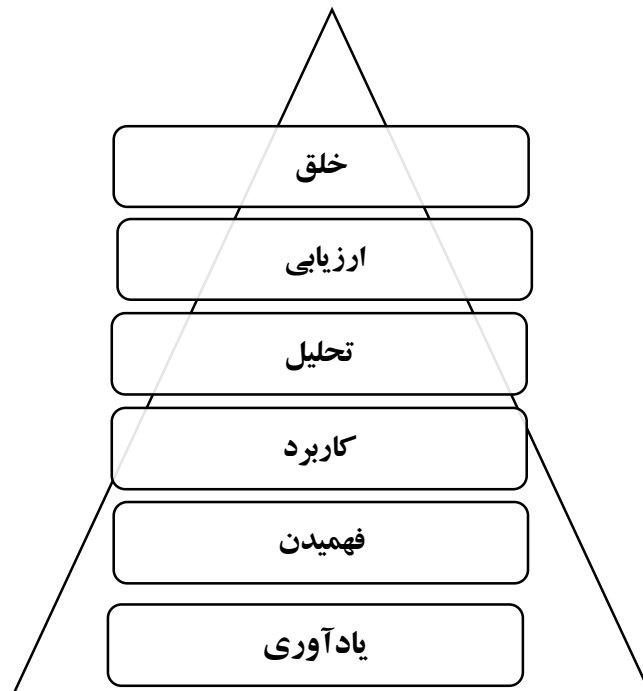
۱- دانش	۲- حسابت	۳- قضاوت	۴- رفتار
۱-۱-۰ مقدمه			- اخلاقی می تواند به روش تجاری تعریف شود.
۱-۱-۱ تعریف اخلاقی			- اخلاقی درباره این است که یک فرد چه رفتاری باید داشته باشد.
۱-۱-۲ اصول اخلاقی			- نگرانی اخلاقی این است که چه چیزی درست و چه چیزی نادرست است.
۱-۱-۳ تعریف اخلاقی حرفه ای			به بیان ساده اخلاقی درباره تشخیص خوب (درست) و بد (نادرست) است به طوریکه در جامعه یا فرهنگ پذیرفته شده باشد.
۱-۱-۴ حرفه چیست؟			- اخلاقی دانش تشخیص خوب و بد است. در این سطح چنین دانشی باید آموخته شود.
۱-۱-۵ ذینفعان و عناصر تأثیرگذار بر حسابداری			- در سطوح بالاتر و پیچیده تر اخلاقی درباره انتخاب هاست و نشان می دهد که چگونه باید عمل کنیم تا انتخاب درست و رفتار مناسبی داشته باشیم.
۱-۱-۶ چارچوب اخلاقی برای حسابداران			
۲- محیط شرکت، حرفه و الزامات قانونی			
۳- محیط شرکت، حرفه و الزامات قانونی			
۴- اخلاقی حرفه ای			
۵- تصمیم گیری			
۶- خطرات اخلاقی و محفوظ ماندن در برابر آنها			
۷- حاکمیت شرکتی			
۸- مسائل اجتماعی و محیطی			

شکل (۱): چارچوب تولکیت (کوپر و همکاران، ۲۰۰۸)

کلیپ های ویدئویی در تولکیت شرکت کنندگان را با جنبه های مختلف پاسخگویی و مسئولیت در تصمیم گیری های تجاری آشنا می کنند و رویکردهای مختلفی را جهت رویایی با خطرات اخلاقی و ممانعت از سازش با صاحبکاران مطرح می سازند (کوپر و همکاران، ۲۰۰۸). این فیلم ها شامل پنج سناریو است که هر کدام یک مساله اخلاقی متفاوت را نشان می دهد. هر سناریو به نوبه خود فرصتی برای بحث در مورد هر یک از فیلم ها و تهدیدات اخلاقی را فراهم می کند. این مسائل از یک سناریو به سناریو دیگر متفاوت است، اما برخی از بحث های عمومی در همه سناریوها مشترک است. نکاتی که در تولکیت مطرح می شود برای بحث در کلاس درس، سمینارهای آموزشی یا جلسات دادگاه مفید است (هیئت استانداردهای بین المللی آموزش حسابداری، ۲۰۱۵). در روش تولکیت قبل از پخش فیلم در کلاس اساتید پرونده های واقعی را برای دانشجویان مطرح می کنند، سپس فیلم پخش می شود و سپس از دانشجویان خواسته می شود با استفاده از مدل تصمیم گیری اخلاقی انجمن حسابداری آمریکا (AAA)، به بحث راجع به مساله و ارائه راه حل برای آن پردازند (کوپر و همکاران، ۲۰۰۸).

طبقه بندی بلوم در یادگیری

یادگیری عنصر کلیدی در آموزش اخلاق است. اساتید باید زمان کافی برای شکل‌گیری تفکر انتقادی دانشجویان در موضوعات اخلاقی را صرف نمایند. اگر کلاس‌های آموزش اخلاق فقط شامل ارائه موضوعات اخلاقی جهت پوشش ساعت آموزشی باشد، این تلاش بی‌فایده است. ارائه سطحی این مباحث باعث می‌شود که دانشجویان اهمیت اخلاق را در ارتقای مهارت‌های فنی خود نادیده بگیرند. طبقه بندی بلوم^{۱۴} یک مدل معتبر برای درک سطوح بالاتر یادگیری است و می‌تواند در تحقق اهداف یادگیری اخلاقی در حسابداری مفید باشد. بنجامین بلوم^{۱۵} (۱۹۴۸-۱۹۹۳) پژوهشگر و محقق حوزه روان‌شناسی یادگیری با الهام از فلسفه روان‌شناسی غالب در دهه ۱۹۵۰ (روان‌شناسی شناخت‌گرا) به طبقه بندی اهداف آموزشی قابل دسترس در فرایند آموزشی پرداخت و از آن زمان تاکنون این طبقه‌بندی مبنای بسیاری از طرح‌های آموزشی قرار گرفته است. بلوم، طبقه بندی خود را به منظور توسعه رفتارهای حاصل از تفکر آغاز نمود که معتقد بود در فرایند آموزش و یادگیری مهم هستند. طبقه بندی بلوم به مریبان این امکان را می‌دهد که آموزش خود را به طور آگاهانه پیرامون مباحث اهداف آموزشی مورد نظر و سطح مورد انتظار دانشجویان منطبق سازند. طبقه بندی بلوم، نه تنها در درک مراحل و سطوح یادگیری که حتی در تعیین اهداف آموزشی دروس موثر است. این طبقه بندی به صورت وسیعی مورد استفاده برنامه ریزان درسی، مدیران، محققان و اساتید در تمام سطوح آموزشی قرار گرفته است. طبقه بندی بلوم می‌تواند در بسیاری از زمینه‌های آموزشی از جمله حسابداری، اقتصادی، مدیریت منابع انسانی، کارآفرینی و بازاریابی و... مفید واقع شود. این طبقه بندی که توسط اندرسن و همکاران (۲۰۰۱) مورد بازنگری قرار گرفت دارای شش سطح اصلی یادگیری شامل یادآوری، فهمیدن، کاربرد، تحلیل، ارزیابی و خلق را در بر می‌گیرد که در شکل ۲ ارائه شده است (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳).

شکل (۲): طبقه بندی بازنگری شده بلوم (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳)

یادآوری پایه اساسی یادگیری است که شامل به خاطر آوردن موارد خاص و کلی، فرایندها، الگوها، ساختارها و رویه‌ها است. فعالیت‌های یادگیری که بر سوالات مربوط به چه زمانی و چه چیزی، تعاریف، لیست‌ها، شناسایی و تطبیق متمرکز است، معرف این سطح از یادگیری است.

فهمیدن سطح بعدی در طبقه بندی بلوم است که شامل توانایی تفسیر، با مثال بیان کردن، طبقه بندی، خلاصه کردن، نتیجه گیری، مقایسه و توضیح است. فعالیت‌های یادگیری که دانشجویان را ملزم به مقایسه، تمایز، بحث، توضیح و یا پاسخ به چرایی فرایند می‌کند، در این سطح از یادگیری قرار دارد.

کاربرد سطح سوم طبقه بندی است که شامل استفاده از دانش در موقعیت‌های واقعی است. استفاده از ایده آموخته شده در یک موضوع در زمینه‌های دیگر و یا پیش بینی اثرات احتمالی تغییر یک یا چند مولفه مساله در فرایند یادگیری، از مشخصات این مرحله است. استفاده کردن،

کشف کردن، جمع آوری کردن، تعریف کردن، ارزیابی کردن، با نمودار نشان دادن، حل کردن، محاسبه کردن و مشخص کردن از ویژگی‌های این مرحله از یادگیری است.

تحلیل سطح چهارم از سلسله مراتب یادگیری است که شامل تجزیه روابط به عناصر تشکیل دهنده آن، درک روابط بین ایده‌ها، شناخت مفروضات نامشخص و تمایز بین حقایق و فرضیه‌ها یا افکار است. برای تجزیه و تحلیل، دانشجو ابتدا باید از حقایق بنیادی، الگوها و شرایط اولیه مطلع شود، درک کند که چه اطلاعاتی در اختیار دارد و بتواند موارد انتزاعی را در موقعیت‌های خاص به کار برد. یادگیری‌هایی که مستلزم تمایز بین راه‌حل‌های مختلف و سازماندهی دانش به روش‌های معنی‌دار هستند، در این سطح قرار می‌گیرند.

ارزیابی سطح بعدی در طبقه بندی است که مستلزم قضاوت در مورد ارزش مطالب، روش‌های تحقق اهداف، توانایی شناسایی یا بررسی اشتباهات، شناسایی ثبات فرایند و قابلیت مقایسه با بالاترین استانداردهای شناخته شده است.

خلق بالاترین سطح یادگیری است که مستلزم کنار هم قرار دادن اجزای مختلف به منظور رسیدن به کل و ترکیب آنها جهت دستیابی به الگو یا ساختاری است که قبلاً کشف نشده است (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳).

یکی از چالش‌های پیش روی آموزش اخلاق در حسابداری، عدم توافق در زمینه مواردی است که باید به دانشجویان حسابداری آموزش داده شود. بیانیه رویه آموزش بین‌المللی شماره ۱ (IEPS) با عنوان "رویکردهای توسعه و حفظ ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاق در برنامه‌های آموزش حسابداری" به طور خلاصه چهار مرحله را برای توسعه صلاحیت اخلاقی مطرح می‌کند که این مراحل عبارتند از:

۱. ارتقای دانش اخلاقی^{۱۶}

۲. توسعه حساسیت اخلاقی^{۱۷}

۳. بهبود قضاوت اخلاقی^{۱۸} و

۴. حفظ تعهد مستمر نسبت به رفتار اخلاقی^{۱۹}

ماهیت سلسله مراتبی این مراحل، مشابه طبقه بندی بلوم در یادگیری است. ارتقای دانش اخلاقی همانند دو سطح اول طبقه بندی بلوم یعنی یادآوری و فهمیدن است. توسعه حساسیت اخلاقی، کاربرد دانش برای آگاهی از ابعاد اخلاقی تصمیمات است. مرحله سوم یعنی بهبود قضاوت اخلاقی شامل مراحل کاربرد و تحلیل است. حفظ تعهد مستمر نسبت به رفتار اخلاقی نیز مستلزم خلق، پیاده سازی و ارزیابی اثربخشی طرح است. از آنجا که هیئت استانداردهای بین المللی آموزش حسابداری (IAESB) در میان اساتید حسابداری که در سطح بین المللی فعالیت نداشته‌اند، شناخته شده نیست، تا کنون تأثیر قابل توجهی در سیاست‌های انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی (AACSB) نداشته است. به طور کلی، هیچ مجموعه اجباری از دانش اخلاقی توسط انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی یا انجمن حسابداری آمریکا (AAA) ارائه نشده است (کیدول و همکاران، ۲۰۱۳).

رویکردهای آموزش اخلاق در برنامه درسی

تأکید جامعه دانشگاهی بر آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها منجر به پیشنهادات مختلفی در مورد نحوه آموزش اخلاق در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها شده است (ولدمن، ۲۰۱۰). برنامه‌های متعددی برای آموزش اخلاق در برنامه درسی حسابداری وجود دارد که اثربخشی و کارایی آنها تحت تأثیر عواملی از قبیل میزان زمان اختصاص داده شده به آموزش اخلاق در برنامه حسابداری، برنامه ریزی درس اخلاق به عنوان یک درس مستقل در برنامه درسی، ادغام درس اخلاق با سایر دروس حسابداری یا ترکیبی از هر دو و ویژگی‌های کسانی که مسئول آموزش درس اخلاق به دانشجویان حسابداری هستند، قرار می‌گیرد. صرف نظر از تفاوت‌های مذکور، به نظر می‌رسد آموزش اخلاق در حسابداری اثرات مثبتی بر قدرت استدلال دانشجویان داشته باشد (جوهراری و همکاران، ۲۰۱۶). بیشتر تحقیقات در مورد میزان آموزش اخلاق، در کشورهای توسعه یافته به ویژه ایالات متحده آمریکا و بریتانیا انجام شده است. شواهد حاصل از تحقیقات انجام شده در ایالات متحده آمریکا نشان می‌دهد که میزان آموزش اخلاق در حسابداری با کاهش آموزش دروس اختصاصی مرتبط با اخلاق در برنامه درسی دانشگاه‌ها کاهش یافته است.

پس از انتشار استانداردهای انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی (AACSB) در سال ۱۹۹۱ تعداد دروس الزامی اخلاق به طور چشمگیری افزایش پیدا کرد، اما پس از پذیرش استانداردهای انعطاف پذیر انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی (AACSB) به علت ارائه کمتر دروس تخصصی اخلاق، میزان آموزش اخلاق در برنامه درسی دانشگاه‌ها کاهش پیدا کرد. در نتیجه می‌توان بیان نمود که رویکرد آموزش اخلاق در ایالات متحده، عمدتاً به صورت ادغام درس اخلاق با سایر دروس حسابداری در برنامه درسی است. به طور کلی، انعطاف پذیر بودن استانداردهای آموزشی انجمن پیشرفت دانشکده‌های بازرگانی (AACSB)، که منجر به ادغام درس اخلاق با سایر دروس حسابداری شد، کاهش دروس تخصصی اخلاق را در پی داشت. میزان آموزش اخلاق در حسابداری در انگلستان در حال افزایش است. البته مانند ایالات متحده آمریکا رویکرد آموزش اخلاق رویکرد ادغام است. تحقیقات انجام شده در استرالیا و نیوزلند در مورد میزان آموزش اخلاق در برنامه‌های حسابداری حاکی از آن است که تنها ۴ درصد از دانشگاه‌ها اخلاق را به عنوان درس مستقل در برنامه‌های کارشناسی ارائه می‌دهند و هیچکدام از آنها در سطح تحصیلات تکمیلی به آموزش اخلاق نمی‌پردازند. رویکرد ادغام درس اخلاق در دروس موجود، روش مورد قبول آموزش اخلاق در ۶۳ درصد از برنامه‌های درسی مقطع کارشناسی و ۱۵ درصد از برنامه‌های درسی تحصیلات تکمیلی است.

در دوره تحصیلات تکمیلی مباحث اخلاقی عمدتاً در درس تئوری‌های حسابداری و حسابرسی مطرح می‌شود. طرفداران آموزش اخلاق به صورت درس مستقل استدلال می‌کنند که دانشجویان مقطع کارشناسی باید حداقل یک درس مستقل در رابطه با اخلاق حسابداری داشته باشند تا قادر به درک اهمیت و پیچیدگی تجزیه و تحلیل و حل مسائل اخلاقی باشند. ارائه اخلاق به صورت یک درس مستقل نشان دهنده تعهد دانشگاه نسبت به اهمیت آموزش اخلاق است. با این وجود آموزش اخلاق به صورت درس مستقل دارای محدودیت‌هایی همچون شامل ارائه مباحث اخلاقی به صورت تئوری است که آموزش اثربخشی برای دانشجویان تلقی نمی‌شود. آموزش اخلاق به صورت درس مستقل زمانی مفید خواهد بود که این آموزش به صورت یک درس ویژه ارائه و فقط دانشجویان علاقمند و مستعد، در کلاس مربوط به آن شرکت نمایند. حامیان رویکرد ادغام نیز استدلال می‌کنند که مسائل اخلاقی در تمام زمینه‌های عملکردی مسئولیت حرفه‌ای، بوجود می‌آید و باید در قالب دروس حسابداری

مناسب مطرح شود تا دانشجویان درک کاملی نسبت به مسائل اخلاقی مرتبط با دروس مختلف حسابداری کسب کنند. رویکرد ادغام، اخلاق را بخشی جدایی ناپذیر از زندگی روزمره و تجربه شاغلان حسابداری تلقی می‌کند و همین امر مریبان را قادر می‌سازد موضوعات مربوط به اخلاق را به موضوعات تخصصی مرتبط سازند.

با این وجود مشکل رویکرد ادغام این است که در آن فرض می‌شود مریبان در این زمینه آموزش دیده‌اند و مایلند موضوعات اخلاقی را با مباحث فنی حسابداری مرتبط کنند و این در حالی است که اگر مریبان فاقد آموزش رسمی در اخلاق باشند ممکن است به کارگیری این رویکرد نتایج آموزشی نامطلوبی را در بر داشته باشد. همچنین بدون وجود یک نظریه علمی اخلاقی، بحث اخلاق در کلاس‌های درسی در رویکرد ادغام، محدود به بررسی سطحی مسائل خواهد بود. مشکل دیگر رویکرد ادغام این است که مباحث اخلاقی در عمل فقط در یک درس (معمولاً حسابرسی) مطرح می‌شود که ممکن است تعداد اساتید آموزش دیده در آن کم باشد. به این ترتیب رویکرد مستقل آموزش اخلاق و رویکرد ادغام آموزش اخلاق هر کدام دارای نقاط قوت و ضعف مربوط به خود هستند. رویکرد ترکیبی نیز بر این نکته تأکید دارد که اخلاق موضوعی تخصصی نیست که به دنیای جداگانه خود وابسته باشد، بلکه درسی است که با تمامی جنبه‌های زندگی حرفه‌ای مرتبط است. موفقیت احتمالی برنامه اخلاقی زمان محقق می‌شود که در مراحل اولیه برنامه تحصیلی، مقدمه‌ای از اندیشه‌های اخلاقی مطرح شود. در طول برنامه تحصیلی نیز فرصت‌هایی برای بحث‌های اخلاقی در دروس حسابداری ایجاد و سپس با برگزاری یک درس آموزشی ویژه در پایان دوره تحصیلی که مرتبط با موضوعات مطرح شده قبلی است، مباحث مربوط به مسائل اخلاقی کامل شود (دلپورتس و همکاران، ۲۰۱۴).

دیدگاه منتقدین آموزش اخلاق در حسابداری

با وجود اینکه شواهد نشان می‌دهد دانشجویان به آموزش اخلاق در حسابداری علاقمند هستند، درس اخلاق هنوز به طور جامع در برنامه درسی دانشگاه‌ها مطرح نشده است. بین گروه‌های مختلف دانشگاهیان و شاغلان حرفه در ارتباط با آموزش اخلاق، شک و تردیدهایی وجود دارد که در ادامه دیدگاه‌های آنها در این زمینه مطرح می‌شود:

دانشگاهیان حسابداری

بمیتون در سال ۲۰۰۱ از طریق نظر سنجی از ۱۲۶ نفر از دانشگاهیان حسابداری پژوهش پیمایشی را در زمینه علل عدم آموزش اخلاق در برنامه درسی حسابداری مدیریت انجام داد. نتایج این نظر سنجی نشان داد که دلایل عدم پذیرش اخلاق در برنامه درسی حسابداری مدیریت به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ساعات تدریس جهت گنجاندن اخلاق در برنامه درسی کافی نیست.
- اخلاق در سایر دروس تدریس می شود.
- اساتید مهارت لازم را برای تدریس اخلاق ندارند.
- منابع درسی کافی و مناسب برای تدریس اخلاق وجود ندارد.
- موضوعات اخلاقی در برنامه‌های حرفه ای بهتر پوشش داده می شوند.
- اساتید علاقه ای به تدریس اخلاق ندارند.
- دانشجویان علاقه ای به مباحث اخلاقی ندارند.
- مساله اخلاقی مهمی در حسابداری مدیریت وجود ندارد.
- مباحث اخلاقی تأثیری بر دانشجویان ندارد (بمیتون و مکلاکان، ۲۰۰۵).

شاغلان حرفه حسابداری

نتایج پژوهش وارد و همکاران (۱۹۹۳) در زمینه آموزش اخلاق از طریق نظر سنجی از ۱۹۵ نفر از حسابداران رسمی آمریکا حاکی از آن بود که گنجاندن اخلاق در برنامه درسی حسابداری به شاغلان حرفه کمک می کند تا بهتر بتوانند از عهده حل مسائل اخلاقی واقعی برآیند. طی این پژوهش از حسابداران رسمی خواسته شد تا موافقت یا عدم موافقت خود را با ورود اخلاق به برنامه درسی بیان کنند که در این بخش فقط به دیدگاه‌های مخالف پاسخگویان اشاره شده است.

- ۳/۳۵٪ از حسابداران رسمی با این دیدگاه مخالف بودند: "اساتید حسابداری جهت مواجهه با مسائل اخلاقی به حرفه کمک کرده اند".
- ۱/۲۲٪ از حسابداران رسمی با این دیدگاه مخالف بودند: "اساتید حسابداری در اکثر موارد واجد شرایط لازم برای آموزش اخلاق و موضوعات حرفه ای هستند".
- ۲۰٪ از حسابداران رسمی با این دیدگاه مخالف بودند: "افراد می توانند رفتار اخلاقی و حرفه ای را در کلاس درس بیاموزند".
- ۳/۱۲٪ از حسابداران رسمی با این دیدگاه مخالف بودند: "رفتار اخلاقی و حرفه ای باید بخش مهمی از دروس را در برنامه درسی حسابداری تشکیل دهد".
- ۱/۳٪ از حسابداران رسمی با این دیدگاه مخالف بودند: "رفتار اخلاقی و حرفه ای باید در همه سطوح آموزشی تدریس شود".

دانشجویان

در این بخش دیدگاه‌های موافق و مخالف دانشجویان در ارتباط با ورود اخلاق به برنامه درسی مطرح شده است. نتایج پژوهش‌های انجام شده توسط استیوارت و همکاران (۱۹۹۶)، ادکینز و رادکی (۲۰۰۴) و استیون و همکاران (۱۹۹۳) نشان داد که دانشجویان از آموزش اخلاق در حسابداری حمایت می‌کنند. پروژه دانشکده وارتون^{۲۰} در ایالات متحده آمریکا در مورد ادغام اخلاق در برنامه درسی کارشناسی نشان داد که بیش از سه چهارم دانشجویان با شور و اشتیاق از ایده بحث در مورد مسائل اخلاقی در دروس دانشکده حمایت می‌کنند. این دانشجویان در اثبات این ادعای خود به محتوای غیر اخلاقی بعضی از دروس و رفتار غیر اخلاقی و ناشایست دوستان خود اشاره کرده‌اند. برخی از دانشجویان نیز بر این باور بودند که مسئول اصلی آموزش اخلاق خانواده و نه دانشگاه، است. لوسون (۲۰۰۴) طی پژوهشی به این نتیجه رسید که بسیاری از دانشجویان، به ویژه کسانی که در سال‌های اولیه دوره کارشناسی هستند، تجربه کاری کافی برای درک پیچیدگی شرایط ندارند و قادر به درک نتایج غیر اخلاقی فعالیت‌های واحد تجاری نیستند. بنابراین او آموزش اخلاق را بی‌ثمر قلمداد کرد و نشان داد که دانشجویان با نمرات بالا نسبت به دانشجویان ضعیف‌تر در زمینه مواجهه با مسائل اخلاقی، رفتار ساده لوحانه کمتری دارند.

حسابداری در اسلام

دین اسلام برنامه جامع زندگی برای مسلمانان است که نیازهای معنوی و مادی زندگی آنان را در سطح فردی و اجتماعی پوشش می‌دهد. این برنامه زندگی مبتنی بر شریعت (تعالیم اسلامی) است و همه جوانب زندگی مسلمانان از جمله روش حسابداری، ویژگی‌ها و استانداردهای اخلاقی حسابداران را در بر می‌گیرد. کتاب‌های تاریخی دست نویسی که در ترکیه و مصر نگهداری می‌شوند، نشان می‌دهد که حسابداری از همان مراحل اولیه حکومت اسلامی در مدینه منوره به کار گرفته شده است. اصطلاحات حسابداری و حسابدار در مراحل اولیه و اواسط حکومت اسلامی مورد استفاده قرار نگرفته است. زمان دقیق استفاده از این اصطلاحات مشخص نیست، اما احتمالاً می‌توان کاربرد آنها را به نفوذ استعمار و معرفی فرهنگ غربی در قرن نوزدهم نسبت داد. عامل، مباشر، کاتب و کاتب مال عناوین متداولی بودند که برای حسابداران و دفترداران در بخش‌های مختلف حکومت اسلامی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. از دیدگاه تاریخی، حسابداری و حسابداران نقش مهمی در جوامع مسلمان ایفا می‌کردند. در جوامع مسلمان برای شخصی که مسئولیت نوشتن و ثبت اطلاعات مالی و غیرمالی را بر عهده داشت، از عنوان کاتب استفاده می‌شد. در حالی که کاتب مال برای کسانی استفاده می‌شد که منحصرًا مسئول نوشتن و ثبت اطلاعات مالی بودند. البته در این موارد نیز اکثراً به اختصار از عنوان کاتب برای این افراد استفاده شده است. الکلکشنندی (۱۹۸۷) بیان می‌کند که نام قبلی کاتب، عامل بود که مسئولیت نگهداری حساب‌ها را بر عهده داشت. کاتب شخصی است که مسئول تجارت و رویدادهای مرتبط با آن است و عنوان کاتب می‌تواند جایگزین مناسبی برای کاتب اموال باشد. الکلکشنندی نویسنده ۱۰ جلد کتاب معتبر در سال ۸۲۱ هجری قمری است که کتاب‌های او به عنوان دانشنامه غنی در زمینه ادبیات، تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، علوم دینی، نظام‌های حکومتی، هنر و علم در قرون وسطی مطرح است.

در گذشته هدف اصلی حسابداری در کشورهای اسلامی، تعیین اعتبار معاملات از دیدگاه مذهبی و محاسبه صحیح زکات بود، اما امروزه نقش و مسئولیت‌های حسابداری بسیار گسترده‌تر از قبل شده است. نقش گسترده و شرایط جدید، منجر به ایجاد معیارهایی جامع برای احراز صلاحیت فعالیت برای کاتبان شد. همانطور که کتاب لوکا پاچولی تنها منبع اطلاعاتی درباره حسابداری و سیستم ثبت دوطرفه در ایتالیا است، کتاب الکلکشنندی نیز تنها مدرکی است که

موضوع ویژگی‌های مورد نیاز حسابداران را مستند کرده است. در این کتاب ویژگی‌های مورد نیاز حسابداران به عنوان الزامات مورد نیاز کاتبان مورد توجه قرار گرفته است. میزان رعایت این الزامات با استعمار بخش‌هایی از کشورهای اسلامی توسط انگلیس، فرانسه و ایتالیا در قرن نوزدهم کاهش یافت. با این حال در نیمه دوم قرن بیستم، جوامع مسلمان بار دیگر به اهمیت میراث و فرهنگ غنی خود که در نتیجه جدایی شریعت از زندگی آنها از دست رفته بود، پی بردند. در بخشی از کتاب الکلکشن‌دی در ارتباط با ویژگی‌ها و قواعد اخلاقی مورد نیاز کاتبان بحث می‌شود. در این بخش "ویژگی‌های الزام‌آوری که قابل چشم‌پوشی نیستند (شامل ۱۰ ویژگی) مطرح می‌شود و احراز این ویژگی‌ها برای افرادی که مسئول نوشتن و ثبت رویدادهای مالی بودند، الزامی بود. این افراد همان کاتبان مال هستند که به طور معمول به آنها کاتب گفته می‌شود. ده ویژگی الزامی که بایستی همه کاتبان آن را احراز کنند، عبارتند از:

۱. هویت اسلامی ۲. انسانیت ۳. تابعیت ۴. بلوغ ۵. عدالت ۶. بلاغت ۷. عقلانیت ۸. آگاهی از شریعت اسلامی ۹. صداقت ۱۰. صلاحیت.

امروزه مسلمانان به ویژه علمای مسلمان بر ضرورت رعایت شریعت اسلامی تأکید می‌کنند و در حوزه تجارت و دانش که تأثیر بسزایی در زندگی مادی مسلمانان دارد، اقدامات مهمی را در زمینه رعایت شریعت اسلامی انجام داده‌اند. از جمله این اقدامات می‌توان به رعایت شریعت اسلامی در دانشگاه‌هایی که دارای رشته‌های حسابداری و اقتصاد هستند، تاسیس بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی، انتشار مجلاتی جهت بررسی اجرای شریعت اسلامی در حوزه‌های مختلف دانش، تدوین کتب و پایان‌نامه‌ها و برگزاری کنفرانس‌هایی با محوریت انطباق با شریعت اسلامی اشاره نمود (زید، ۲۰۱۰). طبق الزامات شریعت اسلامی، سیستم‌های مالی ملزم به ایجاد شفافیت، افشا و صراحت بیشتر برای اطمینان بخشی نسبت به برقراری عدالت هستند. این امر منجر به تاسیس سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی^{۲۱} (AAOIFI) جهت انتشار استانداردها و رهنمودها بر اساس اصول شریعت اسلامی برای عملیات و گزارش‌های مالی موسسات مالی اسلامی شد (مهدی‌خو و ختانلو، ۲۰۱۲).

اهمیت اخلاق اسلامی در حسابداری

اخلاق اسلامی به بخشی از آموزه‌های دین اسلام گفته می‌شود که از فضایل و رذایل اعمال انسان سخن می‌گوید. قرآن بر رشد اخلاقی انسان‌ها تأکید بسیار داشته و آن را از اهداف پیامبر(ص) بر شمرده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷). اخلاق اسلامی در اعتقاد به توحید و یکتاپرستی ریشه دارد و دین در حقیقت، پایه و مبنای اخلاق است. اعتقاد به خداوند محور و پشتوانه همه فعالیت‌های اخلاقی انسان در جامعه است. قرب به خداوند، انگیزه ای الهی در انسان ایجاد می‌کند و این انگیزه است که مبنای ارزش‌گذاری رفتارهای اخلاقی یک انسان دین‌مدار است. شهید مطهری می‌فرماید خداشناسی پایه اخلاق است. انسانیت، آدمیت و اخلاق، بدون داشتن شناخت خداوند معنا ندارد. به عبارتی هیچ امر معنوی بدون اینکه آن سر سلسله معنویات پایش به میان بیاید، معنا ندارد. اخلاق اسلامی با ویژگی‌های خاص و بعد متعالی خود تضمین‌کننده سعادت انسان‌ها در همه عصرها و ره توشه همه ره‌پویان راه کمال است (خارستانی و همکاران، ۱۳۹۲). توجه به اخلاق اسلامی نمودی از عشق به خداوند متعال در این دنیا و جهان آخرت است. انسان‌ها با اعتقاد به اینکه خداوند بر همه چیز عالم است می‌دانند که بایستی پاسخگوی اعمال خود در پیشگاه خداوند متعال باشند (احمد و همکاران، ۲۰۱۷). قرآن کریم، سنت و فقه منابع اصلی اخلاق اسلامی هستند (احمد و احمد، ۲۰۱۷).

۱. قرآن کریم: اولین منبع احکام و قوانین اسلامی است و توسط خداوند متعال بر پیامبر اکرم(ص) نازل شده است.

۲. سنت: سنت، به معنای قول، فعل و تقریر معصوم تکیه گاهی است که همواره در فهم دین به آن استناد شده است و در ردیف قرآن از آن یاد کرده اند. این حقیقت مورد اتفاق شیعه و سنی بوده است. اختلافی در حدود سنت وجود دارد که اهل سنت تنها قول، فعل و تقریر پیامبر اکرم(ص) را سنت می‌دانند، اما شیعه به مطلق قول، فعل و تقریر معصوم تعریف می‌کند، این موضوع دیگری است که در اتفاق یاد شده خللی ایجاد نمی‌کند (صدر، ۱۳۷۵).

۳. فقه: دانش کاشف و مبین شریعت است. کاشف حلال، حرام و اعتبارات الهی است و حاصل آن قضیه‌هایی است که با کوشش و اجتهاد فقیه از منابع استنباط و مستندهای شرعی استخراج می‌شود (علیدوست، ۱۳۹۵).

اخلاق اسلامی تأثیر مهمی در ایجاد رهنمودهای رفتار اخلاقی مناسب در حرفه حسابداری دارد و می‌تواند به حسابداران و حسابرسان مسلمان در حل مسائل اخلاقی جهت اتخاذ تصمیمات مناسب کمک کند. سه دلیل برای آموزش اخلاق اسلامی به دانشجویان حسابداری در دانشگاه‌ها وجود دارد؛ اولاً رفتار اخلاقی از ویژگی‌های مهم و مطلوب حسابداران است که به عنوان حافظان منافع عمومی در جامعه شناخته شده‌اند. آموزش اصول اخلاق اسلامی به دانشجویان مسلمان حسابداری آنها را در اتخاذ تصمیمات درست و اخلاقی در آینده کمک می‌کند. دوماً زمانی که حسابداران یا حسابرسان مسلمان با تصمیمات متناقض اخلاقی مواجه می‌شوند، مطالعه اخلاق اسلامی بینش درستی را برای نحوه قضاوت بین اصول متناقض فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که چرا برخی از روش‌ها از سایر روش‌ها مطلوب‌ترند و در نتیجه به بهبود تصمیمات آنها کمک می‌کنند. سوماً ممکن است برخی از حسابداران مسلمان آگاهی کافی در زمینه ارزش‌های اسلامی نداشته باشند. بنابراین مطالعه اخلاق اسلامی می‌تواند آنها را برای یادگیری بیشتر اخلاق جامع اسلامی در ارتباط با روش‌های حسابداری کمک کند.

اصول بنیادی اخلاق اسلامی در آموزش حسابداری در سه بخش خلافت، پاسخگویی و مصلحت خلاصه می‌شود. اصل خلافت بیانگر این است که انسان‌ها خلیفه و امانت‌دار خداوند بر روی زمین هستند و اقدامات آنها باید به گونه‌ای باشد که شایسته این اعتماد باشد. در این راستا حسابداران باید ضوابط اخلاق اسلامی را رعایت و به گونه‌ای عمل نکنند که در مغایرت با دستورات الهی باشد. پاسخگویی، ارزش اخلاقی است که نه تنها منافع فردی را در بر دارد، بلکه برای جامعه نیز سودمند است. اگر حسابداران وظایف خود را با رعایت ضوابط اخلاقی انجام دهند، مردم می‌توانند به آنها اعتماد کنند و از اطلاعات ارائه شده توسط آنها برای تصمیم‌گیری استفاده کنند. بر اساس اصل مصلحت (منافع عمومی) هر چیزی که منافع عمومی را در بر دارد، توسط اسلام توصیه می‌شود و در مقابل چیزهایی که باعث آسیب جامعه می‌شوند، از دیدگاه اسلام ممنوع است (ماریا، ۲۰۱۷).

مقایسه اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی

ارزش‌ها معیارهایی هستند که افراد از آنها برای قضاوت در مورد اینکه آیا یک موضوع، عمل یا گفتار خوب و مفید است یا مضر و ناپسند است، استفاده می‌کنند. در اسلام، اخلاق به معنای

شخصیت، طبیعت و سرشت است. کلمه اخلاق ارتباط بسیار نزدیکی با کلمه خالق و مخلوق دارد. بنابراین، اخلاق رابطه خوبی بین خالق و مخلوق و بین مخلوقات برقرار می‌کند. از دیدگاه غزالی اخلاق ریشه در روح بشر دارد و از طریق اقدامات انسان ظاهر می‌شود. روح خوب منجر به عمل درست می‌شود و بالعکس. غزالی اخلاق اسلامی را به عنوان راهی برای رسیدن به سعادت روح و دور کردن آن از گناه تعریف می‌کند. ابعاد اخلاق اسلامی بسیار پیچیده و فراگیر است، زیرا اخلاق اسلامی روابط بین انسان و خدا، سایر انسان‌ها، موجودات دیگر جهان و نیز رابطه انسان با خود درونی اش را در بر می‌گیرد. اخلاق اسلامی در کل به مطالعه روح انسان و ابعاد درونی و خارجی آن، شخصیت، اعمال و مسئولیت‌ها، ارتقای فضیلت‌ها، محافظت از گناهان و پاکسازی روح انسان و دیگر مفاهیم مرتبط با خوشبختی و بدبختی انسان می‌پردازد (جوهاری و همکاران، ۲۰۱۶). اسلام همواره بر اخلاق و رفتار اخلاقی تأکید می‌کند. نقوی (۱۹۸۱) معتقد است که ضوابط اخلاقی و اخلاق اسلامی در باورهای فردی و اجتماعی انسان نفوذ می‌کند (حسین و همکاران، ۲۰۰۷).

ارزش‌های الهی و اخلاق خوب مانند اعتماد، درستکاری، صداقت و انصاف در معاملات مالی لازمه پایداری به رویه‌های حسابداری اسلامی است که برای جامعه مطلوب است. اگر چه شباهت‌هایی بین مفهوم و رویه اخلاق در حسابداری مرسوم و مفهوم اخلاق اسلامی وجود دارد، اما انطباق کامل اصول اخلاقی مرسوم با ارزش‌های اسلامی و شریعت، غیر ممکن است. اخلاق حسابداری مرسوم و اخلاق اسلامی نه تنها در زمینه هدف، بلکه از نظر اصول بنیادی نیز از یکدیگر متفاوت هستند (احمد و احمد، ۲۰۱۷). رویکردهای مختلفی برای توسعه حسابداری جهت تحقق اهداف مختلف حسابداری اسلامی مطرح شده است. برای مثال سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOIFI) با تأکید بر رویکرد قیاسی، اهدافی را مطرح کرده است که همانند اهداف فعلی حسابداری، بر اساس رویکرد سودمندی تصمیم است. ساختار اصول اخلاقی سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOIFI) شامل سه بخش (۱) مبانی اخلاق حسابداری، (۲) اصول اخلاقی حسابداران و (۳) قواعد رفتار اخلاقی حسابداران، است. مبانی اخلاق حسابداری شامل درستکاری، خلافت، صداقت، تقوا، عدالت، ترس از خدا و پاسخگویی به خداوند می‌باشد. با استفاده از این هفت ویژگی سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOIFI) شش اصل اخلاقی را توسعه داد که شامل

اعتماد، مشروعیت، عینیت، شایستگی حرفه ای و تلاش، رفتار مذهبی و رفتار حرفه ای و استانداردهای فنی بود. سرانجام، برای شش اصل اخلاقی مذکور، قواعد و رهنمودهایی برای فعالیت‌های حرفه ای حسابداران تدوین شد (حسین و همکاران، ۲۰۰۷). اصول اخلاقی حسابداری مرسوم و حسابداری اسلامی در نگاره ۲ به شکل مقایسه‌ای نشان داده شده است.

نگاره (۲): مقایسه اصول اخلاقی در حسابداری مرسوم و حسابداری اسلامی

اصول اخلاقی در حسابداری اسلامی	اصول اخلاقی در حسابداری مرسوم
(۱) عدالت	صلاحیت
(۲) احسان	درستکاری
(۳) اصول اخلاقی سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) که شامل درستکاری، خلافت، صداقت، تقوا، عدالت و ترس از خدا می باشد.	رازداری اعتبار
(۴) پاسخگویی در برابر خداوند	عینیت

منبع: حسین و همکاران (۲۰۰۷)

ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در

دانشگاهها

اخلاق حسابداری جزء جدایی ناپذیر حرفه حسابداری است که نادیده گرفتن آن زیان‌های غیر قابل انکاری را در بر خواهد داشت. در حرفه حسابداری با توجه به مواجهه بودن حسابداران با مسائل مالی، در صورت تخلف و عدم رعایت اخلاق، می‌توانند منافع گسترده ای کسب کنند که به زیان نظام‌های اقتصادی خواهد بود (نمازی و همکاران، ۱۳۹۶). در حسابداری و حسابرسی، اخلاق معیاری برای تعیین رفتار مناسب و ابزاری جهت تعیین روابط درست و نادرست است. به منظور ارتقای مقبولیت عمومی حرفه، حسابداران علاوه بر رعایت اصول و استانداردها در ارائه گزارش‌های مالی، بایستی به ضوابط رفتاری و اخلاقی نیز پایبند باشند (آلم، ۱۹۹۸). بنابراین باید برنامه ریزی مناسب در دانشگاه‌ها برای آگاهی دانشجویان از رفتار اخلاقی صورت گیرد. یکی از نقاط ضعف اساسی برنامه درسی فعلی حسابداری در دانشگاه‌ها، عدم تخصیص زمان مناسب برای آموزش تفکر اخلاقی برای رویارویی با مسائل حسابداری است. در برنامه درسی فعلی

حسابداری زمان زیادی برای آموزش دروس حسابداری صنعتی، حسابداری مدیریت و حسابداری مالی تخصیص یافته است و این در حالی است که متأسفانه برای آموزش رفتار اخلاقی به دانشجویان درسی در نظر گرفته نشده است. یکی دیگر از ویژگی‌های نامطلوب برنامه درسی فعلی حسابداری این است که موضوعات ایدئولوژیک و مذهبی از قبیل اخلاق اسلامی و متون اسلامی در آن لحاظ نمی‌شود. در حالیکه گنجاندن این موضوعات در برنامه درسی، درک دانشجویان را از اخلاق اسلامی افزایش می‌دهد و در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی آنها موثر است (مهدی خو و ختانلو، ۲۰۱۲). حسابداران حرفه‌ای جهت تامین رفاه عمومی، نیازمند کسب مهارت نسبت به قضاوت‌های اخلاقی است. تحقق و افزایش رفتار اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، مستلزم چیزی فراتر از اصول آیین اخلاق حرفه‌ای فعلی می‌باشد. تامین این مهم تنها در سایه نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی اسلامی در سیستم آموزش حسابداری و آیین اخلاق حرفه‌ای آن میسر است. اعتقاد عمیق اسلامی و ایمان به مسئولیت پاسخگویی منجر به تامین رفتار و عملکرد اخلاقی-اسلامی حسابداران حرفه‌ای خواهد شد. بنابراین می‌توان اظهار داشت که طراحی و اجرای آیین اخلاق حرفه‌ای اسلامی و نهادینه کردن آن در سیستم آموزش حسابداری، الزامات خبرگان این حرفه را در تربیت و پرورش حسابداران حرفه‌ای اسلامی تامین خواهد نمود. بنابراین، امروز تربیت حسابداران حرفه‌ای اخلاقی، ارائه اطلاعات صحیح و دقیق برای تصمیمات آتی را در پی خواهد داشت.

توسعه جوامع بشری بدون نهادینه نمودن ارزش‌ها و اصول اخلاقی شریعت اسلام در فعالیت‌های تجاری میسر نخواهد شد و انتظار می‌رود که آموزش اخلاق حرفه‌ای اسلامی به دانشجویان منجر به کاهش تدریجی چالش‌های اخلاقی حسابداری شود. بنابراین می‌توان اظهار داشت تا وقتی که حسابداران حرفه‌ای جهت فراگیری اصول اخلاقی وابسته به آموزش دانشگاهی باشند، آنگاه اغنای اخلاق اسلامی در سیستم آموزش حسابداری و بهبود رفتار اخلاقی حسابداران به عنوان مناسب‌ترین راهکار برای تجدید حیات حرفه حسابداری قلمداد می‌گردد (محقق‌نیا و ناصری، ۱۳۹۲). جامعه ایرانی که در انقلاب اسلامی خود با رویکردی الهی و معنوی، جهان بینی و نظام ارزشی اسلامی را مبنای شئون گوناگون زندگی خود قرار داده، خواهان آن است که دانشگاه‌هایی متناسب با مبانی و ارزش‌های اسلامی داشته باشد تا با تربیت متفکران و مدیران بر وفق آن مبانی و معیارها، به ترویج و تعمیم آنها در کل جامعه

مبادرت نماید (سند دانشگاه اسلامی، ۱۳۹۲). امروزه آموزش اخلاق در برنامه درسی حسابداری بسیاری از دانشگاه‌های معتبر دنیا وارد شده است و کشورهای اسلامی نیز تلاش‌های قابل ملاحظه‌ای را جهت آموزش ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری انجام داده‌اند. با این وجود هنوز تغییرات قابل ملاحظه‌ای در برنامه درسی رشته حسابداری در دانشگاه‌ها جهت آموزش اخلاق متناسب با شرایط اسلامی کشور صورت نگرفته است. به عبارتی، آموزش اخلاق در رشته حسابداری مغفول واقع شده و دانشگاه‌ها تمام امکانات و انرژی خود را صرف آموزش دروس تخصصی و مهارت‌های فنی به دانشجویان حسابداری می‌نمایند. با توجه به جایگاه اخلاق و ارزش‌های اسلامی در تعلیم و تربیت اسلامی و نقش تأثیرگذار آن بر توسعه فضایل اخلاقی دانشجویان و ترویج فرهنگ و سبک زندگی اسلامی، به نظر می‌رسد آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها بتواند در اصلاح، بازسازی، تغییر و بهینه‌سازی برنامه درسی حسابداری برای پیشبرد اهداف نظام آموزشی سودمند باشد و اعتماد عمومی را نسبت به حرفه حسابداری افزایش دهد.

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر به دلیل افزایش مشکلات اجتماعی، رسوایی‌های مالی شرکت‌ها، مسائل مربوط به عدم شفافیت و درستی‌کاری، رشوه‌خواری و اعمال غیر اخلاقی حسابداران، آموزش اخلاق در حرفه حسابداری به یک ضرورت غیرقابل اجتناب تبدیل شده است. نتایج تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که آموزش اخلاق در حسابداری می‌تواند دارای اثرات مثبتی برای دانشجویان باشد که از مهم‌ترین آنها می‌توان به کسب دانش اخلاقی، ارتقای آگاهی و حساسیت اخلاقی، بهبود تصمیم‌گیری‌ها و قضاوت‌های اخلاقی و آشنا کردن دانشجویان با مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی جهت حل مسائل اخلاقی اشاره نمود. شواهد تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که دانشجویان حسابداری نسبت به یادگیری اخلاق در دانشگاه‌ها علاقمند هستند، بنابراین اساتید حسابداری نباید با ذهنی و دشوار جلوه دادن موضوع اخلاق از آموزش آن اجتناب نمایند. دانشگاه‌ها بایستی نسبت به آموزش اخلاق به صورت درس مستقل یا ادغام با سایر دروس حسابداری در دوره‌های آموزشی خود برنامه ریزی نمایند. علیرغم افزایش روزافزون توجه به آموزش اخلاق در حسابداری در سطح بین‌المللی، هنوز در ایران آموزش اخلاق به طور جامع به برنامه درسی دانشگاه‌ها وارد نشده است. علاوه بر آن، با عنایت به اینکه

مذهب می‌تواند یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در رفتار اخلاقی و قضاوت افراد باشد، با آموزش ارزش‌های اسلامی در دانشگاه‌ها، می‌توان از آن به عنوان یک فیلتر اخلاقی برای حسابداران استفاده کرد و حسابداران را به روش حسابداری منصفانه، صادقانه و درست سوق داد تا سطح حسابداری و پاسخگویی در سیستم حسابداری کشور ارتقا یابد. امید است که با لحاظ نمودن آموزش اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها رفتار اخلاقی دانشجویان حسابداری جهت ارائه خدمات بهتر به جامعه تکامل یابد.

پی‌نوشت

۱ American Accounting Association(AAA)	۲ Association to Advance Collegiate Schools of Business(AACSB)
۳ Accounting Education Change Commission (AECC)	۴ National Commission on Fraudulent Financial Reporting (NCFRR)
۵ Institute of Management Accountants(IMA)	۶ National Association of State Boards of Accountancy (NASBA)
۷ American Institute of Certified Public Accountants (AICPA)	۸ International Accounting Education Standards Board (IAESB)
۹ International Federation of Accountants (IFAC)	۱۰ Information paper (IP)
۱۱ International Education Practice Statement (IEPS)	۱۲ Ethics Education Framework(EEF)
۱۳ Toolkit	۱۴ Bloom's taxonomy
۱۵ Benjamin Bloom	۱۶ Enhancing ethics knowledge
۱۷ Developing ethical sensitivity	۱۸ Improving ethical judgment
۱۹ Maintaining an ongoing commitment to ethical behavior	۲۰ Wharton
۲۱ Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions (AAOIFI)	

منابع

- Ahmad, N. L., & Ahmed, H.(2017). The Acceptability and Impact of Sharia Foundation of Islamic Ethics in Accounting Education, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 7, No. 2 , PP. 494-506.
- Ahmad, N. L., Ahmed, H., & Wan Mustaffa, W. S. (2017). The Significance of Islamic Ethics to Quality Accounting Practice, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 7, No. 10 , PP. 693-793.
- Alam, K. F. (1998). Ethics and accounting education, *Teaching business ethics*, Vol. 2, No.3, PP. 261-272.
- Alani, F. S., & Alani, H. K. (2012).The Role of Islamic Ethics in Accounting Environment, *IOSR Journal of Business and Management (IOSRJBM)*, Vol. 2, No.1, PP. 26-30.
- Alidoust, A. (2016). Capacities of Islamic Jurisprudence in Dealing with the Contemporary World Problems, *Islamic economy*, Vol. 16, No. 62 , PP. 61-78.
- Andersen, M. L., & Klamm, B. K. (2018). Haidt's social intuitionist model: What are the implications for accounting ethics education? , *Journal of Accounting Education*, Vol. 44, PP. 35-46.
- Bampton, R., & Maclagan, P. (2005).Why teach ethics to accounting students? *Business Ethics: A European Review*, Vol. 14, No. 3, PP. 290–300.
- Cooper, B. J., Leung, P., Dellaportas, S., Jackling, B., & Wong, G. (2008). Ethics Education for Accounting Students—a Toolkit Approach, *Accounting Education: an International Journal*, Vol. 17, No. 4, PP. 345–363.
- Costa, A. J., Pinheiro, M. M., & Ribeiro, M. S. (2016). Ethical perceptions of accounting students in a Portuguese university: the influence of individual factors and personal traits, *Accounting Education*, Vol. 25, No. 4, PP. 327-348.
- Dellaportas, S., Kanapathippillai, D., Khan, A., & Leung, P. (2014). Ethics Education in the Australian Curriculum: A Longitudinal Study Examining Barriers and Enablers, *Accounting Education: an international journal*, Vol. 23, No. 4, PP. 405-430.
- Fisher, D. G., Swanson , D. L., & Schmidt , J. J. (2007).Accounting Education Lags CPE Ethics Requirements: Implications for the Profession and a Call to Action, *Accounting Education: an international journal*, Vol. 16, No. 4, PP. 345–363.
- Hossain, K., Karim, M. S., & Islam, S. (2007). A Comparative Analysis of Conventional Ethical Code and Islamic Ethical Code in Accounting Profession, *Thoughts on Economics*, Vol. 20, No. 1.
- International Accounting Education Standards Board. (2015). Ethics Education Toolkit Study Guides, ISBN 978-1-60815-199-8.
- Islamic University document. (2013). Islamic Council of Universities and Training Centers of the Supreme Council of the Cultural Revolution.

- Johari, N., Mustaffha, N., & Deni, M. I. (2016). Integration of Islamic values in accounting education: accounting academicians' perspectives, *e-Jurnal Penyelidikan dan Inovasi*, Vol.3, No. 1, PP. 61-83.
- Kharestani, I., Seyfi, F., & Sharafabad, K. M. (2013). The Role of Islamic Ethics in Leading the Man to Perfection, *Revelatory Ethics*, Vol.1, No. 4, PP. 33-41.
- Kidwell, L. A., Fisher, D. G., Braun, R. L., & Swanson, D. L. (2012). Developing Learning Objectives for Accounting Ethics Using Bloom's Taxonomy, *Accounting Education: an international journal*, Vol. 22, No. 1, PP. 44-65.
- Kieso, D. E., and Weygandt, J. J. (1998). *Intermediate Accounting 1*, John Wiley & Sons 9th edition.
- Mahdavi-khou, M., & Khotanlou, M. (2012). New approach to teaching of ethics in accounting introducing Islamic ethics into accounting education, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 46, PP. 1318 – 1322.
- Maria, M. (2017). The Development of Learning Model for Accounting Education Based on Islamic Ethics in Higher Institutions, *International Journal of Education and Social Science*, Vol. 4, No. 5, PP. 33-41.
- Mohagheghnia, J. M., & Nasser, K. (2013). Ethics in Accounting with an emphasis on Islamic perspectives, 11th Iranian Academic Accounting conference.
- Mousavi, S. A., Aghaei Jannat Makan, H., & Norouzi, N. M. (2018). The role of Islamic ethics in desirable governance, *Ethical Research*, Vol. 4, No. 8, PP. 203-224.
- Namazi, M., Rajabdoory, H., & Roostameymandi, A. (2017). Investigation of the Frequency and Content Analysis of The Articles Relating to Accounting Professional Ethics in Iran, *Journal of Accounting Advances*, Vol. 9, No. 1, PP. 192-226.
- Sadr, S. M. (1996). Convergence of the Quran and Sunnah, *Quranic researches*, Vol. 2, No. 5-6, PP. 172-185.
- Saghafi, A., Rahmani, H., Rafiee, A. (2010). Teaching accounting ethics in BS courses, *Ethics in Science and Technology*, Vol. 5, No. 1-2, PP. 7-18.
- Sarlak N. (2008). Accounting ethics, *Ethics in Science & Technology*, Vol. 3, No. 1, 2, PP. 71-82.
- Waldmann, E. (2010). Teaching ethics in accounting: a discussion of cross-cultural factors with a focus on Confucian and Western philosophy, *Accounting Education: an international journal*, Vol. 9, No. 1, PP.23–35.
- Zaid, O.A. (2000). The appointment qualifications of Muslim accountants in the Middle Ages, *Accounting Education: an international journal*, Vol. 9, No. 4, PP.29–42.

The Necessity of Ethics and Islamic Values Education in Universities Accounting Curriculum

Seyyed Ali Hosseini¹, Fatemeh Babaei²

Received: 2019/02/26

Accepted: 2019/06/11

Abstract

Since accountants are responsible for preparing financial statements that reflect the performance of the business, their commitment to ethics is of utmost importance to society. In Islamic countries, accountants must adhere to the ethics of the International Federation of Accountants (IFAC), in addition to complying with the ethical principles established by the Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Ethics education warrants the future of accounting profession and ensures that accounting continues to play its historic role for the prosperity of the economy and the progress of the community. In addition, Islamic values education in accounting makes institutionalization of ethical behavior in students and prepares them for an effective encounter with the ethical challenges in the workplace. Even after the accounting scandals in the early 2000s, which led to greater attention universities and professional institutions to ethics education in accounting and despite the recent efforts of Islamic countries to educate Islamic values in the universities curriculum, in Iran there are still no significant changes to incorporate ethics and Islamic values in the accounting curriculum. Therefore, the aim of this study is to provide a theoretical analysis of necessity of ethics and Islamic values education in universities accounting curriculum.

Keywords: Bloom's Taxonomy, Ethics, Ethics Education, Islamic Values, Toolkit.

JEL classification: M41

DOI: 10.22051/ijar.2019.24928.1494

¹ Assistant Professor of Accounting, Alzahra University, Tehran, Iran, Corresponding Author (a.hosseini@alzahra.ac.ir)

² Instructor of Accounting, Payame Noor University, Tehran, Iran, (f.babaei87@gmail.com)